О хумору и базичним техникама хумора Артура Асе Бергера на примеру анализе хумористичких фолклорних форми которских оријинала

Абстракт: Овај научни рад се бави проблематиком хумора специфичне социјалне категорије оријинала везане за старо градско језгро Котора. Оријинали су сагледани и објашњени као социјална катеогорија урбане заједнице а трагови које су оставили у фолклору града представљају специфичне хумористичке наративе који су предмет овога рада. Тиме су оријинали и њихове шале, односно фолклорни наративи хумористичног типа, по први пут постали предмет озбиљне антрополошке и фолклористичке обраде. Хумору је, овде, приступљено као социјалном, динамичном феномену који настаје у комуникацијском процесу те је и обрађиван у зависности од контекста у коме је настао. Материјал, који је за потребе рада прикупљен разговором са старијим становницима Котора, обрађен је интересантним методолошко-техничким апаратом - проналажењем базичних техника хумора по Артуру Аси Бергеру. Показала сам да су оријинали обилно користили технике хумора и тиме изазивали смеховну реакцију околине и остали упамћени као велике шаљивџије и духовити људи свог времена.

Кључне речи: Котор, оријинали, хумор, хумористичке фолклорне форме, базичне технике хумора, Артур Аса Бергер.

О хумору уопште

Хумор је феномен који настаје у комуникацији. Било да је изговорен, написан или у мимичко-гесткулационом перформансу изведен, хумор представља део комуникације коју неко изводи и који је некоме упућен. Дакле, хумор који егзистира у друштву, настаје у комуникацијском чину а реализује се кроз хумористичну ситуацију, и представља социјални феномен. Хумор и његове форме, који резултирају спонтаном људском реакцијом тј. смехом, најчешће су проучавани у складу са том реакцијом. Социолошки приступи овом феномену заснивали су се на схватању да треба испитати нама „опипљиву и видљиву“ последицу – смех, како бисмо разумели и узрок. Друштвена функција хумора јесте смех, добро

расположење (или пак неки други ефекат) тј. задовољавање одређених човекових потреба, на пример: привлачење пажње, припадање одређеној групи, критиковање друштва, подривање неких ставова и идеологија и сл. Социолошко-антрополошки приступ разликује неколико основних социјалних функција хумора као на пример: исказивање агресије, нетрпељства и непријатељства, успостављање хијерахије, обликовање мишљења и сл. Међутим, изучавање хумора из функционалистичког угла, како је примећено временом, остаје непотпуно, даје недовољна објашњења, те у науци остаје потреба за допунама, али и за другачијим приступима у изучавању.

Хумор се не може посматрати као изолован аспект друштва већ му треба приступити као целовитом феномену – посебног садржаја и форме. Само садржај или само форма не чини феномен хумора целовитим и не може се третирати као хумор. Наиме, хумористични садржаји се повезују са одговарајућим категоријама које су међусобно сродне по фроми и по значењу.[1] У складу са овом методологијом, жанровско одређење хумора је први корак у озбиљном изучавању. Хумор се углавном испољава у језичким формама и као такав изазива одговарајуће ефекте у друштву.

Хуморни изрази углавном се остварују преко формалних структура које су релативно стабилне и чврсте категорије – преко жанрова. Жанр је, како за преромантичаре тако и за модерне теоретичаре, пре свега ствар ограничавања и фокусирања на стабилности у оквиру литерарних израза.

Фолклористи су временом, у огромним напорима да докажу аутономност своје дисциплине и да се одбране од подпадања под антропологију, оралну историју, популарну културу, студије културе или ма коју другу дисциплину, усвојили нов концепт жанра. Он је тиме постао основ за класификовање и аутентизовање оних форми за које су тврдили да су део њихове научне обраде. Наиме, ако би фолклористи успели да покажу да постоје форме попут традиције, догађаја, пракси, наратива који не би могли да се уклопе у поља истраживања других дисцилина, тиме би доказали и потребу постојања фолклориситке као засебне науке и обезбедили би академски кредибилитет. Размишљајући у том смеру, фолклористи прихватају „клизави“ концепт жанра као полазну тачку за једнако „клизаву“ дисциплину у том периоду. Жанр је био колико стабилан толико и, по потреби, флексибилан концепт, што је допринело изазову научника у тежњи да дефинишу и утврде кредибилитет фолклористичке науке.[2] Могло би се помислити да жанрови заправо представљају аморфне

[1] Гордана Љубоја: *Етнички хумор XX века у хумористичкој штампи Србије*, Београд, 2001, *Књижевни приступ проучавању хумора – жанрови шале*, стр. 1, Пројекат Растко, Библиотека српске културе на интернету, www. rastko.org.yu.

[2] Trudier Harris: *Genre*, The Journal of American Folklore, Vol. 108, No. 430, Common Ground: Keywods for the Study of Expressive Culture (Autumn, 1995), 510-511.

домене и да немају никакву стабилност. Ипак, жанрови, без обзира на степен флуидности и спремности да ступе у међусобне дијалоге са другим жанровима, јесу мање-више стандардизоване форме. Тако се могу препознати одређене стандардизоване форме хумористичког садржаја – шала, које су заједничке фолклору на европском нивоу. То су на пример сажете нарације и загонетна шаљива питања.

Као друштвени комуникацијски феномен, хумор је неиздвојив из контекста у ком се перформансом изводи. Научници структурално-функционалистичке оријентације акценат стављају управо на неопходност познавања услова социјалне структуре како би се сазнали разлози постојања хумора. Познавање друштвеног контекста је од пресудног заначаја за разумевање постанка и опстанка шале.

С друге стране, хумор је посматран и као индивидуални феномен. Не треба занемарити и ставове психолога и других научних профила који хумор и хумористичке облике посматрају више као ствар личног и индивидуалног. Питањем хумора и шале бавили су се највећи умови у историји човечанства. Теорија супериорности потиче од Аристотела. Он је сматрао да хумор постоји због осећаја супериорности оних који се смеју оним другима који су исмејавани. Хобс, слично Аристотелу, поставља узроке хумора управо у резултат компарације нас са другима који су немоћни. По Хобсу, хумор произилази из изненадне славе која потиче од изненадне узвишености нас самих у односу на друге.[3] Теорија маскиране агресије је допринос психоаналитичког приступа, на челу са Фројдом, у изучавању феномена хумора. Фројд сматра да је сваки хумор заснован на агресији коју људи потискују и прикривају кроз комедију како не би осећали кривицу. Сви хуморни облици заправо су средства да се кроз процес сублимације ослободи потиснута агресија из наше подсвести.

Најшире прихваћена теорија хумора била је теорија неподударности. По њој хумор је узрокован неподударањем онога што очекујемо од шале и онога што добијамо у комичној ситуацији. Елиот Оринг је присталица једне верзије ове теорије. Он се не слаже са теоријама које феномен хумора великим делом посматрају као форму агресије и непријатељства. Пажњу усмерава на когнитивни процес у ком нешто што је неподударно са очекивањима бива препозанто и схваћено. Самим тим он не изједначава једноставно хумор са неподударношћу, или поједностављеним схватањем да разјашњење конфузије доноси олакшање или хуморни одговор попут смеха.[4] Лоренц Минц, с друге стране, сматра да хумор треба сагледати као процес, а не само као сублимацију агресије или као когнитивни процес.

---

[3] Arthur Asa Berger: What's in a Joke? A Micro-analysys, Elementia, http://on-line.sfsu.edu/~a-berger, 1.
[4] Laurence Mintz, Books Reviewc, *Jokes and Their Relations*, by Elliott Oring, Western Folklore, Vol. 54, No. 2, (April, 1995), 165.

Минц је пре склон да хумор окарактерише као процес којим нешто што је озбиљно или има потенцијал озбиљности бива трансформисано у хумористични контекст из различитих разлога који укључују дозволе и ругање или уздржани напад.[5]

Оно што је заједничко свим овим теоријама јесте циљ. Оне су једнаке у тежњи да открију узрок хумору и разлог зашто се производи смеховна реакција. Незадовољан истарживањима својих колега и теоријама које су они поствљали, Артур А. Бергер прелази са, како их је назвао, *зашто теорија* на покушај стварања *како теорије*. Ношен идејом да је неопходно разумети како хумристични наративи производе смех и који су то делови текста најзаслужнији за смеховну реакцију људи, Бергер открива 45 базичних техника хумора. Ове технике се могу класификовати у четири веће групе зависно од домена са којим су у вези: идентитет, логика, језик (игра речи), акција (визуелни хумор).[6] Бергерове базичне технике хумора нашле су велику примену у нашој дисциплини а у овој студији ћу дати анализу три хумористичне фолклорне форме оријинала, те ћу овог аутора и његов научни рад детаљније представити.

Базичне технике хумора по Артуру Аси Бергеру

Базичним техникама хумора и *анатомијом хумора*, како једно његово дело носи назив, бавио се, пензионисани професор Универзтета у Сан Франциску, Артур Аса Бергер. Нашој научној јавности био је мање-више непозант до текста Весне Трифуновић, чиме личност и дело овог антрополога долазе и до нас. Пажњу привлачи колико његово дело и научна постигунућа, толико и његова личност и научно искуство пионира у прочуавању феномена популарне културе и давању кредибилитета и значаја истраживањима овога типа.[7]

Бавећи се хумором, његовом структуром и техникама које производе хумор, аутор је бацио ново светло на овај аспект фолклора и популарне културе, и поставио је неке основе када је у питању произвођење хумора. Како сам наводи, аутор је својевремено спровео опсежну анализу најразличитих врста хумористичких текстова, постављајући себи током анализе питање: „Које технике постоје у овим текстовима те успевају да засмеју друге, а самим тим те текстове можемо да класификујемо као хумористичко дело?“ Резултат истраживања јесу 45 техника хумора – основни елементи које сви хумористи света користе у

[5] Ибид, 166.
[6] Arthur Asa Berger: *Laugh and the World Laughs with you: A Global Perspective on Humor*, Mediterranean Edition 1, Spring, 2006, 127.
[7] Весна Трифуновић: *Базичне технике хумора по Артуру А. Бергеру*, ЕАП 4, Београд 2008, 222.

својим текстовима да произведу, изазову, смех.[8] Сагледавајући себе као тајног агента коме је дужност да открије скривено, латентно и обелодани те тајне, уједно тиме уздрмавајући друштво, Бергер је зашао дубоко у проблематику хумора и техника које производе хумор. Објашњавајући разлог зашто се упустио у тако опсежну анализу Бергер наводи да заправо није био задовољан до тада постојећим анализама и објашњењима из области хумора, јер су сва по његовом мишљењу била исувише апстрактна и апсолутно бескорисна за анализе текста. Наводећи тзв. *„зашто" теорије*, попут Аристотелове теорије супериорности, Фројдове теорије скривене агресивности и широко распростарњене и прихватане теорије диспаритета (неподударности), Бергер указује да је мањкавост ових теорија то што оне успешно објашњавају *зашто* се људи смеју, али не објашњавају *како* одређени наративи наводе на смех и који су то делови текста најзаслужнији за смеховну реакцију људи.[9] Трагајући дакле, не за одговором зашто је нешто смешно, већ шта производи хумор, Бергер је, временом, кроз бројне радове, структуралистичким третманом и анализом хумора, створио својеврстан каталог универзалних техника хумора.

Логика коју следи његова анализа јесте структуралистичка: сепарација – препознавање основних елемената дате хумористичке форме, заправо техника хумора, као базичних или пак као секундарних. Аутор је резултате истраживања хумора постулирао највише на основу анализирања вицева који имају предност у односу на друге хумористичне форме јер је реч о кратким и сажетим текстовима са могућношћу непосредног разматрање техника које се у њима користе.[10] Попут Пропа о бајкама, Бергер закључује о вицевима да теме и ликови нису круцијална ствар јер постоје различите варијације – исти виц а различити ликови. Основни структурални елементи у вицу, они непроменљиви, су **технике хумора** те су, по Бергеру, управо оне битније чак и од форме у којој се хумор изражава. Тако постоје бројни прелази из једне форме у другу, зависно од техника хумора које преовладавају. Управо одабир и комбинација одређених универзалних техника хумора јесте механизам који ствара хумор.

Списак од 45 универзалиних техника хумора аутор класификује у зависности од тога шта хумор укључује: идентитет, логика, језик (и игра речи) и акција (или визуелни хумор). У оквиру категорије језика хумор се испољава у вербалној форми а преко игре речи или пак других могућности којима језик располаже. У оквиру категорије логике хумор се посматра као скуп идеја и логичких решења којима настојимо дати смисао свету око нас. Категорија идентитета хумор сагледава егзистенцијалистички и у релацији са сопством, личним

[8] Arthur Asa Berger: *Laugh and the World Laughs with You: A global Perspective on Humor*, GMJ, Mediterranean Edition1, Spring 2006, 126.
[9] Ибид, 127.
[10] Arthur Asa Berger: *What's in a joke? A micro-analysis*, Elementa, 1.

идентитетима и проблемима које са идентитетима имамо. И последња у низу категорија техника хумора коју наводи Бергер јесте акција или визуелни хумор, у оквиру које хумор постаје физички и невербалан.[11]

Базичне технике хумора подељене у четири основне категорје јесу:

језик	логика	идентитет	акција
1. алузија	15. апсурд	29. пре/после	43. потера
2. бомбастичност	16. незгода	30. бурлеска	44. урнебесна комедија
3. дефиниција	17. аналогија	31. карикатура	45. брзина
4. претеривање	18. каталог	32. ексцентричност	
5. шаљивост	19. коинциденција	33. збуњеност	
6. увреда	20. поређење	34. изложеност	
7. инфантилност	21. разочарење	35. гротеска	
8. иронија	22. игнорисање	36. имитација	
9. неспоразум	23. грешка	37. играње улоге	
10. буквалност	24. понављање	38. мимикрија/подражавање	
11. игра речи	25. инверзија	39. пародија	
12. „поклапање одговором“	26. ригидност	40. мерило	
13. смешно	27. теме и варијације	41. стереотип	
14. сарказам	28. сатира	42. скидање маске	

Табела бр. 1. Технике хумора по категоријама[12]

Питање које се често намеће када се бавимо хумором, јесте: да ли је свима исти виц (шала у ма ком облику) једнако смешан, и да ли би код свакога изазвао смеховну реакцију,

[11] Arthur Asa Berger: *Laugh and the World Laughs with You...*, op. cit, 127.
[12] Ибид, 128.

ма колико јаку? Бергер је из свог истраживачког искуства закључио да је одговор негативан. Раширену идеју да свака земља има свој смисао за хумор, аутор је истражио. Рекли бисмо да је то донекле у супротности са његовом идејом о универзалним техникама хумора. Међутим, управо садржаји су ти који се разликују и који су крактеристични и специфични за дате крајеве света, али су технике исте. Даље, оно што шалу у Енглеској разликује од шале у Аргентини, није само садржај, различити ликови и теме, већ и различита комбинација универзалних техника хумора које ће у поенти (punch line) изазвати ефекат изненађења и смех.[13] Ипак, Бергер се концентрисао на различите државе и шале, тј. вицеве, који су у њима популарни, те је, самим тим, и постулирао идеју да су различите комбинације техника карактеристичне у различитим земљама.[14]

Овде бих сугерисала да је свакако боље сконцентирсати се, не на државе, него на народе. Ношени искуством брзих промена граница, назива држава, нестанка једних и настанка нових, нарочито на Балкану, могли бисмо закључити да је Бергерова идеја неприменљива на овај крај света. Заиста, оно што се некада можда називао карактеристичним југословенским вицем, данас би највероватније био босански виц о Мују и Хаси. Дакле, идеја је да традиције различитих *народа и нација*, а не држава, имају различите карактеристичне комбинације хуморних техника.

Ко су то орићинали и зашто су которски?

Которски орићинали су први пут постали предмет научног истрађивања 2004. године када је заправо започео мој теренски рад на прикупљању материјала и информација о њима за потребе дипломског рада на Филозофском факултету у Београду. По одбрањеном дипломском раду, очаравајућа прича о орићиналима и њихово постојање у сећању града већ дуже од једног века, пратили су ме и на магистарским студуијама. Управо сам и магистарски рад посветила дубљем и темељнијем изучавању которских орићинала и њихових шала.[15]

Син познатог мајстора за ватромет Атилија Пањака, без којег се ни једна већа прослава и свечаност Котора средином XX века није могла замислити, Виктор Пањако, наводи: „Чак је и

[13] Ибид, 129.
[14] Ибид, 128-129.
[15] Теренска истраживања и интервјуи са саговорницима спорведени су у пероду од касне јесени 2004. до пролећа 2005.године а потом од 2006. до 2007. године. Више о орићиналима у А. Мирковић: *Особености и значај орићинала у животу старог Котора*, дипломски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду, јун 2005.; А. Мирковић: *Хумористички фолклор орићинала и орићинали у фолклору града*, магистарски рад орбрањен на Филозофском факултету у Београду, јун 2009. године.

у једној далматинској пјесми давно још речено да *Свако наше мисто има свога лера*“.[16] Реч је о песми Дубровачких трубадура у којој је Виктор приметио да људе сличне которским орићиналима у Далмацији зову леро. По Панонским селима ће бити познати као бећари, а широм света под називом боеми. Ипак, поред свих сличности и особености које орићинале повезују са категоријама људи горепоменутих назива, которски орићинали су неодвојиви од Котора и vice versa. Ову мисао потврђује и извод из чланка познатог которског новинара Томислава Гргуревића који је писао о орићиналима са много љубави, топлине и помало сете, јер су сада, како тврди, само део сећања на некадашњи Котор:

Которски орићинали, шкерци и галиоти, били су људи добра срца и племените душе, који су на сваковрсне изазове одговарали на оригиналан, али увек духовит начин. Без орићинала, и иначе богата прошлост Котора била би сиромашнија. А они су се, опет, могли родити и опстати само у которском амбијенту...[17]

У наведеном пасусу, посебно последња тврдња је апсолутно есенцијалистичка и сви чланци овог новинара о орићиналима су писани са јаким набојем романтизма. Самим тим, употреба текстова ове врсте као извора за истраживање јесте мач са две оштрице. Јако романтизовани, често оправдавани и врло емотивно описани, орићинали у оваквим записима попримају нереалне карактеристике. Ипак, сазнање да су Томислав Гргуревић и Јовица Мартиновић једини који су писали о орићиналима у Котору, даје нам право али и обавезу да буду коришћени као извор, али са неопходном дозом опреза и критичког осврта.

Приликом ближег одређења орићинала као неформане социјалне групе, препознате као такве од стране грађана Котора, као појединаца различитих од осталих целокупним начином живота, дакле и социо-демографским и ментално-карактерним особинама, као полазну тачку узимамо објашњење порекла имена орићинала. Етимологија речи *орићинал* води нас до италијанског језика и усмерава пажњу на велико богатство бокељског дијалекта романизмима, а који су у живој употреби и данас. Ова реч потиче од италијанске речи *originale* што значи *оригинално*. Сада се, логично, намеће питање по чему су они били оригинали те су заслужили тај назив? Орићинал, или пак галиот или шкерац, како су их још називали – мада ретко, био је онај ко је имао способност да изнађе нове, интересантне методе са којима ће успешно решити неприлике и проблеме на које наилази у животу, што је подразумевало и висок ниво интелигенције. Готово по правилу, ови методи били су

[16] А. Мирковић: *Хумористички фолклор орићинала и орићинали у фолклору града*, магистарски рад орбрањен на Филозофском факултету у Београду, јун 2009. године, из разговора са Виктором Пањаком, стр. 18.
[17] Томислав Гргуревић: *Которски орићинали- шкерци и галиоти*, Република, Подгорица, 21. децембар. 2004, 20.

хумористични те су са великим симпатијама и интересовањем примљени од стране Которана. Управо смешни одговори, иза којих се увек крије „осица мудрости“ или механизам самоодбране, которске оријинале су сврстали у ред твораца својеврсних шала, шкераца и смешних ситуација које су инкорпориране у локални фолклор и опстају у живом сећању Которана. Опсежно истраживање и разговор са саговорницима резултирао је списком од 45 оријинала препознатих у которској заједници током XX века.[18]

Поред одређења оријинала као скупине која представља носиоце народне културе и подкултуре, са социолошког аспекта, оријинале можемо дефинисати и као **социјалну категорију**, која представља један од три дела социјалне структуре градова.[19] Професор Цветко Костић сугерише да су у градовима социјалне категорије бројне али да су социолошки најважније деца, омладина, боеми и старци.[20]

Како понашањем и одећом, тако и говором а највише својим шалама, оријинали су привлачили пажњу околине и исказивали свој став и често, протест против власти, манира, придика, опомена и свих стега индивидуалне слободе. Из ових разлога оријинале можемо сматрати **социјалном категоријом у урбаној социјалној структури Котора**.

Базичне технике хумора у шалама оријинала

С обзиром да је тема овог рада хумор оријинала који се највећим делом испољавао у вербалном облику, покушаћу да применим, односно да препознам Бергерове технике у наративима оријинала. Применом овог метода откривају се комбинације хумористичних техника које су биле карактеристичне за оријинале, или у крајњој линији које су оријинали користили и тиме стварали хумор и засмејавали друге. Кроз технике које припадају категорији језика, логике и идентитета, хумор у изучаваним наративима настајао је у вербалној форми (кроз игре речи) као и у релацији са сопством и идентитетом. Ово не изненађује с обзиром да је највећи део хумористичког фолклора оријинала, као што смо поменули раније, егзистира у вербалној форми, а великим делом се заснива на хумористичном сагледавању проблематике света и сопственог идентитета у њему.

Оно што бих желела да нагласим, пре приказивања резултата примене препознавања техника хумора у оквиру хумористичних наратива оријинала, јесте да је Бергер ипак све ове технике идентификовао бавећи се вицевима. С обзиром да се хумор оријинала и хумор о

[18] Више о социјалном одређењу оријинала у магистарском раду Александра Мирковић „Хумористички фолклор оријинала и оријинали у фолклору града“, одбрањеном на Филозофском факултету у Београду јуна 2009. године.
[19] Цветко Костић: *Социологија града*, Београд, 1973, 31-33.
[20] Ибид, 33.

оријиналима не може подвести само под жанр вицева, самим тим није било могуће доследно и „без остатка“ препознати све технике хумора које је Бергер постулирао. Са друге стране за очекивати је да се у оквиру хумористичних наратива оријинала, могу пронаћи и друге технике које Бергер, бавећи се само вицевима, није могао идентификовати. Циљ наредних редова овог рада биће представљање техника о којима је Бергер писао, а које су препознате као најзаступљеније у хуморним облицима оријинала.

Често примењивана техника хумора из категорије језика, у фолклору оријинала јесте *алузија*. Алузија се уопштено везује за различита друштвена и политичка питања, али и за грешке и гафове. Најчешће се користи како би се створила асоцијација на те гафове и глупости, а врло често и на оне сексуалног садржаја. Како аутор наводи, догађаји који се евоцирају приликом употребе алузије не би смели бити из сфере јако озбиљног да би се избегао супротан ефекат.[21]

И техника *ироније* се често препознавала у шалама оријинала. Довољан је само летимичан преглед хронолошки поређаних хфф[22] да бисмо схватили да се техника ироније највише користила у послератно доба комунизма. Ипак, оријинали су је обилно користили и у разним другим ситуацијама као што ћу показати касније на примерима.

Сличну технику у стварању хумористичних ситуација налазимо приликом употребе технике коју Бергер назива *дословност/буквалност*. Ова техника се користи наводном неспособношћу појединца да схвати реалну ситуацију у којој се налази, те фигуративне исказе схвата озбиљно, чиме се постиже хумористична ситуација.[23]

Мада су и друге технике заступљене у хумористичним наративима оријинала, ове три су можда најтипичније из оквира категорије језика. Из категорије идентитета највише су примењиване базичне технике хумора – *бурлеска, подражавање, играње улоге и скидање маске.*

Техника *бурлеска* је добила назив по литерарној форми али Бергер је наводи као технику стварања хумора и врло сличну карикатури и пародији. Бурлеска овде представља литерарно-сценску врсту провокација и задиркивања јаког сексуалног набоја.[24] Прва асоцијација, када помислимо на хумор оријинала и бурлеску јесу бројна задиркивања и имитације којима су Которани задиркивали, на пример Тонину Бруштулин, имитирајући је како пржи кафу. С обзиром на покрете мешања и облик бруштулина, ми можемо само да предпоставимо да је евентуално у тим задиркивањима заиста било сексуалних инсинуација,

[21] Arthur Asa Berger: *Laugh and the World Laughs with You...*, op. cit, 228.
[22] хфф- скраћеница за хумористичке фолклорне форме
[23] Arthur Asa Berger: *Laugh and the World Laughs with You...*, op. cit, 231.
[24] Ибид, 233.

мада нико од саговорника то није навео нити наглашавао. Оно што су наводили као чињеницу јесте да се Тонина страшно љутила што је имитирају те је, и на помен тек неколико првих слова речи *бруштулин*, губила нерве и реаговала врло љутито.

Бергер указује на процесе *играња улога* и *подражавања*[25] и сврстава их у категорију идентитета. Преузети део неког идеалног типа идентитета- професионалног, модног, персоналног или слично, и презентовати га као део сопственог комплекса идентита које нас чине посебним јединкама, можемо пронаћи и међу оријиналима. Међутим, ови процеси нису толико доприносили стварању хумора који су оријинали стварали, већ су играли пресудну улогу у карактерисању ових особа као оријинала. На пример, Ђорђе Шкартоц је био последњи изданак некада врло угледне и богате породице Жуткић. У детињству је имао две гувернанте, једна га је чувала а друга поучавала лепом понашању и страним језицима.[26] Ђорђе је остао запамћен по томе што су га кочије довозиле и одвозиле из, прво Основне а потом и средње школе, тј. Гимназије. Надимак Шкартоц, Ђорђе је добио управо по томе што је једног кишног дана на главу ставио шкартоц- папирну кесу, како не би покиснуо. Которанима је све то било јако интересантно и смешно те су га по шкартоцу, који наводно не пропушта кишу, и назвали.[27] После другог светског рата, када је власт масовно национализовала приватну имовину, Ђорђе није успео ништа да сачува, те је од великог богатства остало само сећање. Међутим, Ђорђе је наставио да носи беле рукавице и да се понаша по свим бонтонским правилима иако је постао, мање-више, сиромах.[28] Таквим животом привлачио је пажњу и често засмејавао околину.

Сличан пример је Нане дела Мода. Била је позната которска дама која се у младости увек модерно облачила па се, чак, бавила израдом тада модерних шешира. Због свега тога добила је назив Нане дела Мода, то јесте Нана од моде, модесткиња. Увек је водила рачуна да буде лепо обучена и да има право држање.[29] Ипак, њено материјално стање се годинама погоршавало те је временом и њено улепшавање више личило на машкарање него на уређивање. Јован Мартиновић по свом сећању наводи дела Модин опис:

А јадна је и камена била та њена мода и луксуз! Када би се справила да изађе на пјацу, облачила је неку црну вешту[30] ваљда и једину коју је имала уз пељоар и лизезу.[31] Хаљина је већ била изгубила

[25] Ибид, 240.
[26] А. Мирковић, оп. цит, из разговора са Ненадом Лазаревић, Јованом Мартиновић, Стјепаном Бороем и другима, 95.
[27] Ибид, 53.
[28] Ибид, 95.
[29] Ибид, 53.
[30] Вешта- хаљина; *it. arh.* vesta= veste; Весна Липовац-Радуловић, оп. цит, с.в. В, 375.
[31] „Пењоар“ – кућна хаљина, лизеза- прекривач од танке вунице, прим. аут.

боју и крој, тако да је на њој висила као врећа. На главу би ставила шкицани, црно лакирани сламнени шеширић, један офуцани капелин са цвијећем од кога је претекао по који лист, и са *шлајером*, уским велом од тила преко очију. Украшавање главе би завршила исцртавањем обрва, иначе ишчупаних, али оне никад нису биле једнаке... око врата би ставила нешто што је некад било куница или ласица. Још би на образе ставила мало *здравља* - двије округле мање црвенила од креп-папира и пљувачке, а уста би намазала пресушеним кармином или грожђаном машћу. Када би било фрешкије[32] преко рамена би огрнула кашмирску *шјалпу* - мараму, са које је погдјегдје висила понека реса или кита. А најинтересантније су биле ципеле, цревље са ниском петом, све безобличне и неочишћене, а ради кала на поплатима веће за једно три броја ногу па је ходајући Котором клепетала. Сви су јој по улицама чињели мјеста за пасат и дубоко јој се клаљали скидајући капелине са глава, а за њом је остајао траг јефтиног профума *Покошено сено* или *Црна мачка*. [33]

Бергер је, под техникама из категорије идентитета, и под манипулацијом идентитетима, подразумевао свесно и несвесно примењивање ових техника. Како аутор наводи, особа може свесно обући смешан костим да би се шегачила и забављала своју околину, али и околина може бити та која имагинарно облачи неку особу у поменути смешни костим, а да тога, „обучена особа“ није ни свесна.[34] Овај процес разматрао је и Орин Клап, с разликом што их је овај аутор подводио под појам типизације – како себе тако и других. Самим тим што се костими могу облачити свесно али и несвесно, значи да се и технике хумора могу користити по истом принципу. То, даље, повлачи могућност постојања **намерног и случајног** хумора. Тако, Бергер није мого до краја објаснити и применити све технике хумора само на фолклорни жанр вица, приликом чијег стварања његови творци већином свесно користе технике за продуковање хумора.[35]

У овом раду тежња ми је била да прикажем препознате базичне технике хумора у хумористичном фолклору оријинала на неколико примера. То свакако не значи да су се овим компарацијама приказале све технике стварања хумора. Присећањем да је Бергер технике, које је навео, добио на основу изучавања вицева, упућује нас на могућност постојања неких техника, специфичих за хумор оријинала. Овим остављам отворену могућност за даља истраживања и испитивања локалног хумористичног фолклора Котора. Једна техника која би припадала категорији акције могла би бити препозната у настојањима оријинала да засмеју публику често невербалним путем, преко гримаса, покрета са сексуалном алузијом и

[32] Фрешко – хладно, свеже; *it. fresco*; Весна Липовац- Радуловић, *Романизми у Црној Гори, Југоисточни дио Боке Которске*, Цетиње – Титоград, 1981, с.в. Ф, 96.
[33] Јован Мартиновић, *Галерија которских...*, оп. цит, бр. 542, 29.
[34] Весна Трифуновић, *Базичне технике хумора...*, оп. цит, 245.
[35] Ибид, 245-246.

гестикулацијом. Бергер је од техника из ове области препознао само потеру, урнебесну комедију и брзину.

У сваком случају, приказивањем постојања одређених техника у наративима оригинала указујем и на битност хумора и стварања хумора за идентитет оригинала. Онај ко својим животом, понашањем, а најбитније, усменим наративима и шкерцима, не засмејава околину и не бива запамћен као позитивна особа пожељна у сваком друштву, управо због увесељавања хумора који ствара, заправо се не може назвати оригиналом. Преглед Бергерових техника хумора и препознавање истих у хумору оригинала послужило нам је да поново ставимо акценат на пресудну улогу хумора и његовог стварања за идентитет оригинала. Управо способност стварања хумора можемо поставити као битан фактор одређивања припадности неформалној социјалној категорији оригинала.

Примери препознавања базичних техника хумора у шалама оригинала

Наратив бр. 1 – о прекомерном пићу

Највећи здравствени проблем који су поједини оригинали имали био је проблем с алкохолом. Боемски живот их је многе однео на други свет пре времена. Међу њима бројни добијали су и надмике инспирисане неумереношћу у пићу. Такав је био Тони Трикварта, који је пијући увек и искључиво црно вино у пивској чаши од *„три кварта“*, тај надимак сасвим заслужио. Прича се да су грађани често опомињали Тонија да се мане пића те да не нарушава своје *гвоздено здравље*. Стављајући акценат на карактерисање његовог здравља од стране околине као гвозденог, Тони је суштину преместио и шалу окренуо себи по жељи али, рекли бисмо, не и на корист. Уследио би Тонијев одговор: „Сасвим сам свјестан да имам гвоздено здравље! Зато и пијем вино, јер кад бих пио воду зарђао бих!“[36] Као што се да приметити, системом замене тезе Тони Трикварта, који је уједно био и професор,[37] покушао је дати оправдање повезујући вино и гвоздено здравље идејом о процесу корозије – рђања. Оно што свакако не стоји у овој Тонијевој самоодбрани јесте чињеница што гвожђе рђа и од вина и од воде. Овде се јасно увиђа велика потреба да се чак и на добронамерне опомене не одговори грубо већ кроз шалу.

Тони Трикварта у свом великом кругу пријатеља и познаника имао је и познате боеме, писце и песнике. У многим делима помињали су га Франо Алфиревић, Густав Крклец, Тин

[36] А. Мирковић, оп. цит, из разговора са Јованом Мартиновић, Ненадом Лазаревићем и др, 100. Такође у Томислав Гргуревић: Которски оригинали, Котор, 2005., 34.
[37] Мада нико од саговорника не помиње чега је био професор

Ујевићи и други великани који су били чести гости Котора и которске најпознатије градске кафане „Дојми“.[38] Раде Драинац је био можда један од најпознатијих боема свог доба, не само у Београду, где је рођен, већ и у Котору којем се увек радо враћао.[39] Следећа прича, како ми је испричао Ненад Лазаревић, гласи:

Раде Драинац је једном срео Тонија ђе сједи у *Дојми* али у припитом стању. Пришао му је и прекорио га и инсистирао да обећа да више неће сједати по кафана. А Тони ти ка' по команди скочио и чврсто обећао: „Ево обећавам нећу сједат ни у једну кафану наредних мјесец дана!“ Међутим, није прошло ни два дана, Драинац срете Тонија ђе стоји крај шанка опет у Дојмија, и наравно већ је био попио... Раде запрепашћен му прилази и већ га навелико кори а Тони му објашњава да није ништа лоше урадио и да је одржао обећање дато старом другу, јер не сједи по кафанама- него стоји![40]

Чињеница да се радња дешава у најпознатијој которској кафани „Дојми“, која је била омиљена међу боемима и которским оријиналима, примећујемо технику стереотипизације простора. Техника под редним бројем 41. из категорије идентитета је заступљена. Међутим, допринос ове технике у хумористичности поменуте приче је незнатан. Смеховна реакција долази касније, не на саму помен кафане Дојми, оријинала и познатог песника. Моменат када которски оријинал даје обећање пријатељу, битна је ставка у овој шали, те очекујемо да се обећање одржи. Међутим, кулминација хумора представља моменат када се открије да је Тони буквално схватио свог пријатеља да не сме више да седи у кафанама, а нигде није поменуто да не сме да стоји. Уколико овде препознамо само технику буквалности (бр. 10), мислим да можемо да будемо на погрешном путу. Тони није случајно и погрешно разумео свог пријатеља и зано је да се од њега тражи да престане да пије и да одлази у кафане. Тони је, дакле, препознао потенцијал буквалног схватања, али није буквално схавтио пријатеља. Потом је применио технику инверзије (бр. 25) чиме би могао касније да правда наводну буквалност. Наиме, оријинал првенствено, свестан шта се од њега захтева и свестан да обећање не може да одржи, врши инверзију, тј. акценат пребацује са забране одласка у кафане на буквално значење синтагме „седање по кафанама“. У складу са тим даје обећање, чиме се одмах одриче могућности да ће изневерити пријатеља. По искривљеној логици Тонија Трикварта, обећање је испуњено јер су тек два дана прошла а он не седи, него стоји у

[38] Александра Мирковић: *Особеност оријинала* ..., оп. цит, О значају кафане Дојми писала сам више у дипломском раду, где сам указала на значај ове институције као социјалног феномена и помагача у развоју својеврсног боемског карактера његових гостију, па и духа Котора, 103.

[39] А. Мирковић, оп. цит, из разговора са Јовицом Мартиновић, Ненадом Лазаревић, Виктором Пањаком, Стефком Бороем, 103. И из Томислав Гргуревић: *Которски оријинали*, оп. цит, 33-35.

[40] А. Мирковић, оп. цит, из разговора са Ненадом Лазаревићем. Иако су ову исту шалу помињали сви моји саговорници, за навођење у раду узела сам причу коју је испричао овај саговорник који је нејвећи део испричао у правом которском духу, без покушаја улепшавања прича и избацивања неприкладних речи и псовки, 103.

кафани. Пријатељ који затиче Тонија у кафани бива разочаран (бр. 21.) због неодржаног обећања, али одмах затим наилазимо на Тонијево правдање буквалним схватањем „седења по кафанама“. Дакле хронолошки приказ техника које су употребљене у причи број 1. изгледа овако:

41. стереотип- секундарни значај
(препознавање потенцијала буквалног схватања бр. 10)
25. инверзија- примарни значај
10. буквалност- примарни значај
21. разочарење- примарни значај
и поново 10. буквалност- у сврхе правдања пријатељу

Примећујемо да, поред идентификовања техника које су употребљене у одређеној шали, ми можемо ићи и даље у анализи и приметити да, иако су све технике базичне, оне немају све једнак значај за смеховну реакцију и подизање хумористичности приче. Стереотипност простора у претходној причи је од *секундарног значаја* у односу на технике инверзије, буквалности и разочарења. Стереотипни простор овде може да, након техника које сам назвала техникама од *примарног значаја*, допринесе хумористичности ситуације, али није неопходан елемент који изазива смеховну реакцију.

Наратив бр. 2 – револт према властима/„глас народа“

Хумористични наративи којима се првенствено изражава бунт протим ауторитета и власти су најчешћи, тј. најпознатији и најпрепричаванији. Уједно су потекли од два најпознатија и највољенија которска оријинала - Вицка Туса и Бања. Интересантна је ставка да млађи Которани слабо памте већину оријинала углавном због дистанце времена када су оријинали живели и данашњег доба. Ипак, за Бања су знали сви млађи саговорници а највећи део њих га је познавао, као и ауторка ове студије. Бањо је умро последњих година XX века. Ова група анегдота и досетки најјасније исказује неподношљивост представника власти и режима који су они спорводили. У таквим ситуацијама оријинали бивају прозвани *лудима* због „сулуде храбрости“ да се успротиве или пак изврgну руглу представнике власти. У крајњој линији, тиме исказују мишљење свих грађана, једино што нико други то није смео, а оријинали као да нису имали страха.

Један од хфф о бунт против режима исказао је Вицко Тусо.[41] Како је Вицко живео у послератном периоду и у време друга Тита, остала је у народу упамћена изрека: „Тито у Котор, Вицко у затвор, Тито из Котора, Вицко из затвора!“[42] Вицко је тешко могао да „држи језик за зубима“, како наводе саговорници, те је често на својој кожи, осећао санкције којим је тадашњи режим покушавао да га научи лепом понашању. Тито је у два наврата, током седамдесетих година, долазио у Котор и оба пута су локалне власти Вицка Туса затварале, знајући за његову пргаву природу. Велики проблем јесте био што је Вицко свашта „лапрдао“, како каже Ненад Лазаревић, али и чињеница да је Вицко, све што је имао да каже то говорио веома, веома гласно. Говорило се да се „цијели град тресе и ори“ кад би Вицко причао...

Материјал о Вицку Тусу је разноврсан а наредну причу испричао ми је Стјепан Бороје. Касније ћу указати и на елементе који се налазе у другој верзији ове приче а приповеда је Томислав Гргуревић. Та верзија је посебно поткрепљена објашњењима, па чак и наставком, али то није остало у сећању мојих саговорника:

Вицко ти се био попео на бину са које је прије тога Тито говорио. Све је гледао у небо и све је нешто викао, дозива некаквог Луку Стојова, говори му да случајно не долази... И стално једно те исто! Народ се окупио, сви гледају, што је Вицку сад наум пало, и како је смио да се попне на бину. Нико ништа не разумије, али су убрзо схватили да он прича са покојним оцем да случајно се не враћа, јер је зло доба![43] (смех)

Верзија коју је забележио, из личног сећања, Томислав Гргуревић у својој књизи, гласи овако:

Вицко је био јако љут и разочаран због тога што га је власт затварала без разлога приликом посјете Котору високих руководиоца. Једном, чим су га пустили из затвора, попео се на почасну трибину гдје је Тито стајао дан раније. Почели су се Которани окупљати да сазнају разлог што Вицко шета „светим даскама“. У једном тренутку је почео да виче гледајући према небу:

- О Лука Стојов, О Лука Стојов...немој долазити да грдан нијеси!

Окретао се на све стране и понављао исту поруку. Около су стајали милиционари и нијесу ништа предузимали. Када је неко казао окупљеним грађанима да је Лука Стојов био његов отац, који је давно умро, схватили су смисао његове поруке. Мудри Вицко, которски галиот, упозоравао је оца да

[41] Ибид, сви моји саговрници су овог орићинала звали Вицко Тусо, где су ми понеки објашњавали да Тусо значи ћакнут. код Т. Гргуревића наилазимо на назив Вицко Тусов Петровић чиме овај аутор непосредно указује да је Тусов средње име, могуће очево, а да се -в- током времена изгубило. Ја ћу за овог орићинала користити назив који су ми саговорници дали јер за другачију одлуку немам основа ни разлога, 128.
[42] Ибид, сви саговорници су знали за ову изреку, 128.
[43]Ибид, из разговора са Стјепаном Бороем, 129.

се никако не враћа на ову земљу гдје је толико зла, самовоље и безакоња. Разлегао се аплауз а Вицко је скромно захваљивао:

- Хвала вам кућине моје, што сте ме разумијели! Бојао сам се да ме нећете схватит! [44]

Није тешко схватити разлог Вицковог наводног разговора са мртвима и поруку целе приче. Као и до сада у анализама првенствено ћу лоцирати радњу анегдоте, личности и друштвено-политички контекст у ком се одиграла и на који се односи порука. Рекли смо већ да је Тито долазио у Котор у два наврата. Поред њега, честе су биле посете високих званичника комунистичке власти у СФРЈ. Велики дочеци, пуни страхопоштовања, цветних аранжмана, дечијих песама у форми „оде Титу и Партији“ и скупови где се „одлучивало“ унапред одлучено, са наводном слободом изјашњавања, цео град би постајао позоришна кулиса у данима посета високих представника власти и Партије.

Начин на који су „обични“ грађани доживљавали друга Тита, комунистичку партију и остале званичнике био је, по начину опхођења, једнак обожавању и пун страхопоштовања. Тито и Партија, били су спасиоци народа, заслужни за благостање у земљи, изазивали су страхопоштовање. Посматрани скоро попут хероја античких митова а оснажени „нектром“ припадности Партије, те личности су добијале специфичне заштитне „ауре“ које су их одвајале од народа, иако су прокламовали једнакост, братство и јединство. О овој историјској тековини у Котору писали су многи аутори, али је за мене најупечатљивији опис, више пута помињан у студији, да је са партизанима и Партијом, стигло „ново доба“ које је донело много *новог*, али каквог „новог“? Циљним рушењем скоро свега што им се није свидело и што се није уклапало у њихову нову визију, комунистичка власт је самоуверено покушавала да створи нови поредак. Гасиле су се неке старе, славне которске породице, палате су напуштане а потом, већи број истих се срушио. Капетански Пераст, Прчањ па и сам Котор постали су, релативно брзо, провинцијска места. Остале су само успомене на некада богату и славни прошлост капетанског и трговачког Котора, средњевековног града који је поред Дубровника био једина веза Италије са Балканом.[45]

Вицко Тусо, познат као ексцентрик, са јаким осећајем велике неправде и разних грешака које власт прави, решава се да употреби све своје „моћи“ и искаже оно што мисли. Вицко је почео да привлачи пажњу грађана само попевши се на бину на којој је раније стајао Тито. Ексцентричним понашањем, јер се нико није усудио ни да помисли да се на бину попне а камо ли да то заиста уради, Вицко је привукао пажњу околине, али није увео комичност у свој „наступ“. Полако, гласним, продорним гласом и мумљањем, Вицко почиње монолог,

[44] Т. Гргуревић, оп. цит., 84.
[45] Томислав Гргуревић: *Которски оријинали*..., оп. цит, 12.

који има форму опомињања. Могли бисмо помислити да је Вицко заиста преузео улогу да комуницира са мртвима, пре свих са својим оцем, и да га опомиње да случајно не долази натраг, међу живе. Међутим, Вицко је искористио да са простора са којег се Тито обратио народу, исто и сам уради. Изводи пародију на Титов говор. Он се не обраћа мртвима већ живим Которанима, а користећи форму наводног опомињања мртвих. Упорним понављањем имена свог оца, Вицко је све више привлачио пажњу околине и полако почео да уводи хумор. Кроз иронију и игру улоге посредника у комуникацији са мртвима, Вицко Тусо ствара апсурдну ситуацију којом заправо износи своје негативно мишљење о власти.

Приказана у **формули хумора, анализирана Вицкова шала** изгледа на следећи начин:

32. ексцентричност- секундарни значај (привлачи пажњу али још увек нема увођења хумора)

24. понављање- примарни значај (привлачи пажњу али и уводи хумор)

39. пародија- примарни значај

37. „играње улоге“(посредника у комуникацији са мртвима)- примарни значај

8. иронија- примарни значај

15. апсурд- примарни занчај

С друге стране, не смемо занемарити податак који нам у својој верзији приче помиње Т. Гргуревић- „Около су стајали милиционари и нијесу ништа предузимали.“[46] Чувари мира пустили су Вицка да свој преформанс несметано изведе. Да ли зато што су извођача априори сматрали лудим, али безазленим, па нису сматрали потребним да реагују? Или можда зато што су и сами веровали у Вицкове речи, слагали се са њим, те су прећутним консензусом, одлучили да и сами одгледају и одслушају Вицков перформанс до краја? Одговор нам није познат.

Наратив бр. 3 – ласцивни садржај

Оријинали не би били тако познати, вољени и забавни да њихове шале и шаљиви гестови нису били по мало ласцивни. Често се њихове шале граниче са пристојним и пуне су алузија на еротику и сексуланост. Велики број жена оријинала углавном је постао оријиналом и зато што су биле „лаког морала“. Примале су бројне посете, углавном аустријских војника.

[46] Т. Гргуревић, оп. цит, 84.

Хумор може бити један од најбољих извора за увид у наше сексуалне потребе, веровања и верску праксу, породичну структуру или друге интерперсоналне односе, али и у народске, „неофицијелне“ друштвене, политичке и културне ставове, надања и страхове.[47] Само треба да научимо како да декодирамо хумор и да поштујемо његов однос са осталим облицима изражавања. Шале мапирају територију морала на нивоу одређене заједнице или пак на личном нивоу. Оне више говоре о онима који их приповедају него о томе како они замишљају заједницу и циљне групе које желе да засмеју.[48]

Као што смо рекли, которски оријинали, пуни духа и спремни на шалу, чак и о јако озбиљним темама, своје мишљење износили су у хумористичној форми. За Трипа Бачву, тако прозваног што због дубоког гласа „као да прича из бачве“, тако и због великог капацитета у пићу, везује се један од наратива ласцивног садржаја. Саговорник Стјепан Борое прича:

Трипо Бачва је дуго излазио са једном лијепом ђевојком из Шкаљара,[49] која га је на крају оставила кад јој је постало јасно какав би јој живот био са њим. Питали су Трипа послије: „Јел ти жао што си остао без онакве ђевојке?“ а он би одговарао: „Нисам ја остао без ње, какви! Сва срећа те се удала за поморца па кад он оде навигават,[50] ја ћу у њену кућу!

Которске лавандере – праље, имале су необично „дугачак језик“, а појединима, како наводе саговорници, био је и „поган“.[51] Саво Рогановић је током интервјуа помињао мало познату Јане Бизу, која је, како наводи:

...била доиста поганог језика, зато је и била биза. Исто велика сиротиња, ишла је по кућама и чистила, радила мукотрпно, али је била оштрог и поганог језика, и сви су се чували од ње да их чудо не снађе!(смех)

И ма колико су лавандере биле позанте као которске оштроконџе и ћакуле,[52] које су завиривале у кухиње, али и у постеље Которанима, најчешће измишљале догодовштине и оговарале, ипак је остало упамћено да су често говориле и истину. Омиљена и никад заборављена Шјора Маре Штрамацера је својевремено изговорила: „Чувајте се лајавуша јер оне

[47] Lawrence E. Mintz: *Humor and Laughter: An Antropological Approach*, by Mahden L. Apte, WHIMSY III: Contemporary Humor by Don L. F. Nilsen and Alleen Pace Nilsen, Review, The Journal of American Folklore, Vol. 99, No., 393, (Jul.-Sep. 1986), 339.
[48] Elliott Oring: *Jokes and their Relations to the Society*, by Christy Davies, Review, The Journal of American Folklore, Vol. 113, No. 448. (Spring, 2000), 220.
[49] Шкаљари су приградско насеље, поред старог града Котора.
[50] Навигават од италијанске речи navigare што значи пловити, управљати, прим. аут.
[51] А. Мирковић, оп. цит, из разговора са свим саговорницима, 112.
[52] Ћакула- ћаскање, чаврљање; венецијански ciacola, Весна Радуловић Липовац, оп. цит, с.в. Ћ, 52, у Котору се најчешће користи у смислу трачарења и оговарања, прим. аут.

често знају да причају истину!“ Двије су најпознатије которске жене оријинали а уз то и „оштроконце, лајавуше и ћакулоне“. Коме год Которанину да поменете Тонину Бруштулин и Шјора Маре Штрамацеру видећете велики осмех на лицу и рећи ће вам: „А ко их не би знао!“

Увек су биле спремне да започну неку свађу, препирку и живеле су да сазнају неку пикантерију и деликатну ситуацију из приватног живота Которана и да је кроз ћакуле обелодане. Обе су имале интересантна занимања и по њима добиле надимке. Шјора Маре Штрамацера, поред послова праље и водарице, шила је штрамаце- јогије за кревете. Како моји саговорници наводе, била је једина у граду и најпознатија у том послу у Боки. Тонина Бруштулин је пекла кафу у бруштулину- пекачу који је имао дугачку дршку а на врху округлу или ваљкасту посуду у коју се стављала сирова кафа. Она је на лаганој ватри врло кавлитетно пекла кафу окретајући дршку бруштулина и по томе је остала запамћена. Била је једина која се тиме у Котору бавила и због специфичних покрета којим је обављала тај посао Тонина је увек била на удару шале и имитирања которских галиота.

Место састанка свих водарица и лавандера била је градска чесма Карампана. Скупљале су се у предвечерја око чесме да бу ту оговарале, а како каже которски умјетник, композитор и музичар, Трипо Томас у својој песми, која је временом постала незванична химна оријинала: „И с ким , и ће, и када, и како, и ко је видио, оне све знају до утанке.“[53] За Тонину су остале упамћене многе шале које алудирају на еротику и секс. Познато је да су се лавандере ретко кад удавале, највећи број их је имало ванбрачну децу, а многе су, у доба Аустрије, примале и ноћне посете за које су бивале плаћене. За претходно помињану Тонину циркулише по Котору још једна шаљива догодовштина која има бројне верзије. Оно што је код свих исто гласи: „Остала сам без батоћа[54] и једва чекам да ми га ставе!“

Да бисмо исправно разумели поруку ове досетке, која очито има јак призвук алудирања на сексуалне односе, морамо разумети и њен контекст. Тонина, као и друге жене које су биле нижег друштвеног статуса и које су мукотрпно радиле да би преживеле, ретко су имале прилике да се удају. Тонину Бруштулин није познавао лично ни један од мојих саговорника. Живела је пре него што су се родили, а по причама у којима је њен лик сачуван закључујемо да је живела у периоду владавине Аустрије. Аустрија се задржала до 1918. године када је Бока ушла у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.[55] У једној од верзија ове приче, а коју налазимо у текстовима Томислава Гргуревића,[56] Тонина је живела у изнајмљеној собици

[53] Препис аудио записа са компакт диска „Которске феште“.
[54] Батоћ је метална шипка којом се пумпала вода на Карампани, прим. аут.
[55] Иво Стјепчевић: *Архивска истраживања Боке Которске*, Пераст, 2003, 364.
[56] Томислав Гргуревић, *Которски оријинали, шкерци и* галиоти..., оп. цит, 25. децембар 2004, 20.

у приземљу зграде Макина. Као млада, позната по лепоти и крупним, неодољивим плавим очима, често је или излазила вани ноћу, или примала посете аустријских војника. По аутору ових текстова, овакво Тонинино понашање је страшно сметало њеној газдарици, која ју је једном приликом прекорила и рекла јој: „Зар те није стид, лака жено, да ноћу идеш у кревет с тим аустријским покварењацима!!!“,[57] на шта је уследио горепоменути Тонинин одговор. Батоћ, с друге стране, представља назив за дугачку металну цев на Карампани којом се пумпала вода, те без ње, чесма није могла да функционише.

Тонина Бруштулин је, поред бруштулања, као и свака жена ниже класе тог доба, долазила често на Карампану ради прања робе и размене ћакула. Дакле, Карампана је имала велики значај не само за Тонину већ за све праље, лавандере и водарице. Објаснила сам шта је то батоћ, у којем је добу живела Тонина, чиме се бавила и колики је значај чесма Карампана за њу имала. Недостаје још само једна карика како бисмо могли да схватимо шта је Тонина заиста мислила изговоривши досетку по којој се памти.

Аустријско доба је познато и данас по бројним улагањима у инфраструктуру одређеног места. Посао им је била изградња путева, канализационих одвода, фортификација у Боки Которској и слично. Као што је Томислав напоменуо, Астријанци су требали да се брину и о Карампани, требали су је редовно фарбати, одржавати и замењивати остареле или недостајуће делове, као на пример, батоћ који је с времена на време нестајао, пуцао... Од Аустријанаца се очекивало да улажу, јер је то, на неки начин, била политика њихове владавине, али и дужност.

Тонина је оптужена да упражњава сексуалне односе са аустријским окупатором. На оптужбу, Тонина одговара користећи се техничким терминима и указујући на недостатак на Карампани, који требају аустријски војници да надоместе, како би она и све друге лавандере Котора, могле да несметано обављају своје послове, који им доноси новац и захваљујући којем преживљавају. *Батоћ мора да постоји на чесми како би се посао обавио, како би Тонина зарадила паре да би могла да преживи, а батоћ је обавеза Аустијанаца.*

Тонина није оптужена за непостојање батоћа већ што „иде у кревет“ са аустријским војницима. Увиђамо да батоћ, у Тонинином домишљатом одговору, јесте заправо знак за фалус- асоцијација по облику, и по функцији. По природи ствари, за сексуални однос је потребно двоје. С друге стране, да би преживела она мора да заради. По аналогији са логиком њеног одговора, фалус мора да постоји да би се задовољио сексуални нагон. Међутим, за сексуалне односе жене су најчешће бивале добро плаћене, а плаћали су они који

[57] Томислав Гргуревић, *Которски оријинали*, оп. цит, 46.

су имали новац. Дакле за задовољење сексуалног нагона и добијање пара били су неопходни аустријски војници, који су остали упамћени као врло богати војници. Тонина је на тај начин преживљавала. Одговор који је дала је јасан, објаснила је зашто је није срамота и из којих разлога све то ради. Ни у једном моменту није била вулгарна, и целу ситуацију решила је једном реченицом, изговореном скоро моментално након постављеног питања.

Шематски приказ тумачења Тонинине досетке:

I синтагматски ланац- ниво одговора у терминима лавандерског посла:

батоћ → могуће је обавити посао → зарада новца → преживљавање ~ Аустријанци

II синтагматски ланац- ниво оптужбе, скривени одговор:

фалус → могуће задовољити сексуални нагон → зарада новца → преживљавање ~ Аустријанци

И један и други низ у пракси су били могући једино уколико Аустријанци одиграју одређену улогу, тј. обаве одговарајући дио посла. Порука одговора Тонине Бруштулин би гласила: *За сваки посао и зараду потребни су Аустријанци.* С друге стране, сам начин одговора у увијеној форми, значио би да свако треба да гледа своја посла, те да газдарицу не требе да интересује шта Тонина ради.

Досетка Тонине Бруштулин је духовита тако да је у њој могуће препознати Бергерове технике хумора. Пре свега, с обзиром да је реч о једном одговору, једној јединој реченици која изазива смех публике, примећујемо да је заступљена техника из категорије језика, „поклапање брзим и духовитим одговором“, бр. 12. Ипак, најзаслужнија техника за смеховну реакцију примењена у овом одговору јесте алузија, бр. 1. Употребивши техничке термине у одговору који изазивају јаку асоцијацију на сексуалне односе, Тонина је уједно била и иронична, дајући до знања да се не стиди оног што ради и да, опет, свако треба да гледа своја посла.

Формула Тонинине досетке на основу техника хумора изгледа овако:

1. алузија- примарна важност

8. иронија- примарна важност

12. „поклапање брзим, духовитим одговором“- примарна важност

Завршна разматрања

Анализе хумористичних фолклорних наратива које су орифинали стварали, и у којима су били главни протагонисти, откриле су нам одређене механизме шала којима су се користили као и поруке које су орифинали у хуморној форми преносили публици. Подстакнута радом Артура Асе Бергера о базичним техникама хумора, кроз анализе сам тежила да препознам оне основне технике које су у наративима орифинала коришћене и које су их заправо и учиниле шаљивим и смешним. Неке од порука шала орифинала приказују нам дубину њихове љубави према алкохолу, али успут и бригу да, не на груб, већ шаљив начин дају до знања ближњима, који их опомињу на штетност прекомерног конзумирања алкохола, да су те чињенице сасвим свесни али да не одустају ни по цену живота. Анализе појединих досетки и анегдота, најчешће оних чији су протагонисти жене, откривају нам понекад и *лак морал* младих водарица и лавандера али и њихову свесност да у доба рата и кризе једини начин да преживе и не умиру од глади јесте примати ноћне посете. Начини на које су успевале да „запуше уста“ околини запањујући су. Врло духовити, метафорични али довољно јасни и јаки да више никоме не падне на памет да им држи придике о чистом моралу.

Током рада на прикупљању и, касније, током анализе шала орифинала, просто се сама наметнула једна битна чињеница. Наиме, и поред тога што се основне технике хумора проналазе у шалама орифинала и несумњиво је да оне доводе до кулминације и саме смеховне реакције, показало се да на појединачним примерима посотији ипак разлика и међу основним техникама. Све су оне основне, међутим немају све једнаку „заслугу“ и значај за смеховну реакцију. Тако ћемо скоро у свакој шали разликовати базичне технике које су од примарног значаја за тзв. punch line, тј. sa експлозију и смеховну рекацију, али и оне које доприносе стварању смеховног контекста и у функцији су приближавања публике сммеховној реакцији, али су од секундарног значаја. То смо показали на примерима где је поред сваке технике написан и значај окоји она у обрађиваној шали. Ова чињеница је примећена у анализи шала орифинала а творац теорије о базичним техникама хумора, Артур Аса Бергер, о томе није говорио.

Изговорити оно што се заиста мислило у доба различитих режима који су владали Боком XX века, често је било једнако самоубиству. У анегдотама орифинала као „глас народа“ и бунту према валстима наилазимо на јасна и гласна изсказивања различитих ставова од оних пропагираних од стране власти а да су санкције избегнуте. Ова врста наратива спада међу најбројније и представљају један од најјачих аргумената идеје орифинала као медитеранске

варијације *социјалног типа Луде* у складу са поделом социјалних типова по Орину Е. Клапу.[58] Можда се на примеру шала ове тематике по најбоље увиђа стварна друштвена функција орићинала. Преузевши на себе врло битну улогу „гласа народа“, ради чега су често сагледавани као лудаци, орићинали заправо представљају исто оно што је Еразмо Ротердамски 4 века раније описивао у *Похвали лудости*. Еразмова *Лудост*, которски орићинали и которски лист *Карампана*,[59] имају заједничку улогу да у своме друштву буду објективни и луцидни посматрачи који ће без страха од санкција, јасно и гласно критиковати пали морал, интриге грађана, лошу политику и остале негативности друштва.

И док су моји саговорници најчешће препознавали манифестну функцију својих вољених орићинала, тј. да они увесељавају град и да су им шале безазлене, орићинали су најчешће само користили хумор да одиграју своју најважнију, ону латентну, социјалну функцију- да буду коректори друштвеног понашања и морала. Управо из овог разлога шале орићинала представљају тако плодно тле за истраживање хумора уопште а посебно су погодне за анализирање и потрагу за базичним техникама хумора и комбинацијама којима су се служили.

На крају, резимирано, орићинали су, између осталог, творци и носиоци великог дела хумористичног фолклорног, већином усменог, локалног которског наслеђа, те су на тај начин себи обезбедили сигурно место у сећању грађана, како младих тако и старијих. Некима се не зна ни место где су сахрањени, већина њих нема потомака, али су још за живота својим духом и талентом духовитости креирали својеврстан „албум“.

Abstract: This work is the scientific study dealing with the problem of humoristic folklore in specific social category of origilani closely connected to the old core of the city of Kotor. Originali herein are described and comprehended as a social category in the urban community of Kotor and their traces in the local folklore represent specific humoristic narratives which are the object of this study. With this study originali and their jokes, or their folkloristic narratives of humoristic type, for the first time have became the object of the serious anthropological and folkloristic research. This study treats humor as social and dynamic phenomenon which is produced in communication process and only according to the wider context in which is created and in which exists, humor can be elaborated. Material collected by the interviews with the older citizens of Kotor, is analyzed with

[58] O. E. Klapp, Types: Process and Structure, *American Sociological Review*, Vol. 23, No. 6., (Dec., 1958).
[59] Карампана је локални хумористичко-сатирични часопис који се издаје сваке године у време которског Карневала. Први број је изашао из штампе 1923. године, те се уз краће паузе у ратним годинама штама већ скоро цео један век.

very important methodological and technical apparatus: searching for basic techniques of humor invented by A. A. Berger. By this I have shown that originali had used very much the basic techniques of humor, although unconsciously.

Keywords: Kotor, originali, humor, humoristic folkloristic forms, basic humoristic techniques, Artur Asa Berger.

Литература:

Asa Berger Arthur: *Laugh and the World Laughs with you: A Global Perspective on Humor*, Mediterranean Edition 1, Spring, 2006.

Asa Berger Arthur: *Laugh and the World Laughs with You: A global Perspective on Humor*, GMJ, Mediterranean Edition1, Spring 2006.

Asa Berger Arthur: *What's in a joke? A micro-analysis*, Elementa, 1

Asa Berger Arthur: What's in a Joke? A Micro-analysys, Elementia, http://on-line.sfsu.edu/~a-berger

Гргуревић Томислав: *Которски оријинали- шкерци и галиоти*, Република, Подгорица, 21. децембар. 2004.

E. Mintz, Lawrence: *Humor and Laughter: An Antropological Approach*, by Mahden L. Apte, WHIMSY III: Contemporary Humor by Don L. F. Nilsen and Alleen Pace Nilsen, Review, The Journal of American Folklore, Vol. 99, No., 393, (Jul.-Sep. 1986).

Костић Цветко: *Социологија града*, Београд, 1973.

Klapp, O. E., Types: Process and Structure, *American Sociological Review*, Vol. 23, No. 6., (Dec., 1958).

Липовац-Радуловић Весна, *Романизми у Црној Гори, Југоисточни дио Боке Которске*, Цетиње – Титоград, 1981.

Laurence Mintz, Books Reviewc, *Jokes and Their Relations*, by Elliott Oring, Western Folklore, Vol. 54, No. 2, (April, 1995).

Љубоја, Гордана: *Етнички хумор XX века у хумористичкој штампи Србије*, Београд, 2001, *Књижевни приступ проучавању хумора – жанрови шале*, стр. 1, Пројекат Растко, Библиотека српске културе на интернету, www. rastko.org.yu.

Мирковић Александра: *Особености и значај оријинала у животу старог Котора*, дипломски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду, јун 2005.

Мирковић Александра: *Хумористички фолклор оријинала и оријинали у фолклору града*, магистарски рад орбрањен на Филозофском факултету у Београду, јун 2009.

Harris, Trudier: *Genre*, The Journal of American Folklore, Vol. 108, No. 430, Common Ground: Keywods for the Study of Expressive Culture (Autumn, 1995)

Oring Elliott: *Jokes and their Relations to the Society*, by Christy Davies, Review, The Journal of American Folklore, Vol. 113, No. 448. (Spring, 2000).

Стјепчевић Иво: *Архивска истраживања Боке Которске*, Пераст, 2003.

Трифуновић Весна: *Базичне технике хумора по Артуру А. Бергеру*, ЕАП 4, Београд 2008.